

Türk Dünyası'nda Bibliyografik Denetleme^(*)

Bibliographical Control in the Turkish World

Necmeddin Sefercioğlu^(**)

Öz

Bu bildiriye, bibliyografik denetlemenin Türk dünyası bakımından taşıdığı önem belirtilerek bu alandaki işbirliği ve eşgüdüm imkanları ile sorunları irdelenmekte, bunlarla ilgili öneriler sunulmaktadır. Ayrıca, telif haklarının tescili ile derleme işlerinin birleştirilmesinin yararı vurgulanmaktadır.

Abstract:

In this paper, the importance of bibliographical control for the Turkish World and the problems of, and the possibilities for, cooperation and coordination in this area are examined, and some proposals are offered in the matter. In addition, the advantages of combining the processes for copyright registration and depôt legal are emphasized.

İlgi tanımaya bağlı bir olgudur. Tanınmayanla ilgilenilmesi söz konusu olamaz. Bu, yayınlar için de böyledir. Herhangi bir yayınlılgilenmemiz onun varlığından haberli olmamıza, onu tanımamıza bağlıdır. Pek çok yayının çıktığı günümüzde bu tanıma gerçekten çetin bir iştir; ama, imkânsız değildir. Bize bu imkânı 'bibliyografik denetleme' sağlar öyleyse, nedir bibliyografik denetleme? Onu, basit bir biçimde, genel olarak bilgi taşıyıcının -yâni, yayının-, özel olarak da bilginin tesbit edilmesi, kayıt edilmesi ve ilgili- lere duyurulması süreci olarak tanımlayabiliriz. Bu tanıma dayanılarak bibliyografik denetlemenin üç safhalı bir işlemi içine aldığı söylenebilir.

Bunların ilki olan 'tesbit', bilginin veya bilgi taşıyıcının -yayının- varlığından haberli olmayı sağlayan işlemidir. Haberli olma değişik yollarla gerçekleştirilebilir. Söz gelişi, gazete ve dergilerde çıkan tanıtma ve eleştiri yazıları, yine onlardaki ilân ve reklâmlar, çıkaranların yayınlamp ilgi duyabileceklere gönderdikleri kataloglar veya duyurular, bu tanıtmayı bir ölçüde

(*) II. Türk Dünyası Yazarları Kurultayına (08-10 Aralık 1994, Ankara) sunulan bildirinin metnidir.

(**) G.Ü. İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü Başkanı

sağlarlar. Ne var ki bu çabalar yayınların hepsinin varlığından haberli olmaya yetmez. Çünkü günümüzde çok değişik yerlerde yayımlanan astronomik sayıdaki eserlerin tamamının bu yöntemlerle duyurulabilmesi imkânsızdır. Ondan ötürü, yayınların varlığının tesbiti işi, ülkelerin çoğunda, devlet tarafından üstlenilmiştir. Çağımızda devletler, çıkardıkları 'derleme' kanunları ile yayınları derleyerek onların varlıklarının tesbitini 'resmî olarak' sağlamaktadırlar. Bu yöntemde basımevi veya yayınevleri çıkardıkları her yayının belli sayıda nüshasını devlete bedelsiz olarak vermekle yükümlü tutuluyorlar. Böylece hem yayınların varlığı belirlenmiş, hem de onların kütüphaneler aracılığı ile gelecek kuşaklara ulaştırılmak üzere saklanması gerçekleştirilmiş oluyor.

Türkiye'de derleme, 1934 yılında Atatürk'ün buyruğu ile çıkarılmış bulunan Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu uyarınca yapılıyor. Bu kanun hükümlerine göre, Türkiye'deki bütün basımevleri bastıkları yazı ve resimlerin beşer adedini, buldukları yerin görevli Kültür Bakanlığı birimine vermekle yükümlüdürler. Anılan Bakanlığa bağlı Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü'nde toplanan bu yayınlar ikisi Ankara'da, ikisi İstanbul'da, birisi de İzmir'de bulunan beş kütüphaneye dağıtılır. Ankara'daki Türkiye 'Millî Kütüphane'si de bunlar arasındadır (Sonradan çıkarılan bir kanunla derlenen eser ve yararlanılan kütüphane sayısı altıya çıkarılmıştır).

Türk dünyasının yeni devletleri, 1990'lı yılların başına kadar Sovyetler Birliği'ne bağlı mahallî yönetimler durumundaydılar. Bundan dolayı Sovyetler Birliğinin mevzuatına bağlı idiler. SSCB'de çıkarılan bütün yayınlar devlet denetiminde olduğu için 'derleme' bir sorun ortaya çıkarmıyordu. Basılan her eserin istendiği kadar nüshası ülkedeki 'özerk' yönetimlerin 'millî kütüphane'lerine kolayca gönderilebiliyordu. Bu durumda, yayınların varlığının tesbiti de bir mesele olmuyordu. Fakat artık durum değişmiştir. Bağımsızlığa kavuşan her ülke gibi, yeni Türk cumhuriyetleri de kendi 'derleme' mevzuatını kendileri oluşturup yürürlüğe koymak zorundadırlar. Kanaatimizce, bu önemli konuya, şimdiye kadar, hiçbirisini de eğilebilmiş değildir.

Öte yandan, Türkiye'nin derleme mevzuatı da, geçen altmış yıl içinde çok eskimiş, günün ihtiyaçlarına karşılık veremez olmuştur. Hem bilgi taşıyıcıların çok çeşitlenmesi (yani, basılı olanlar dışında ses kayıt, görüntü kayıt ortamlarına kaydedilmiş olanların ortaya çıkması); hem bilgi, fikir sanat ürünlerinin çoğaltma imkânlarının artması ve çoğaltma işinin basımevleri dışına da taşması, hem de mevcut kanunun yaptırım gücünün yok derecesine inmesi, onu yetersiz bir konuma sürüklemiştir. Bu yüzden Türkiye de ye-

ni bir derleme kanununun 'âcil ihtiyac' içindedir. Durum bu olunca, Türk dünyası ülkelerinin böyle bir kanun için işbirliği yapmalarının ve ortak bir 'çerçeve' kanun tasarısı hazırlamaları için harekete geçmelerinin tam zamanıdır. Böyle bir çalışma, ileride bağımsızlığına kavuşacak Türk Devletleri için de örnek oluşturabilir. Bu amaçla, Türk cumhuriyetlerinin millî kütüphanelerince veya ülke kütüphanelerinin bağlı olduğu bakanlıklarca görevlendirilecek temsilcilerden oluşan bir ortak kurulun çalışmalarından yararlanılabilir.

Bibliyografik denetlemenin ikinci safhası 'kayıt'tır. Bu, kütüphanelerce yapılan 'kataloglama' işlemi ile gerçekleştirilir. Kataloglama sırasında bir kütüphanenin dermesine (koleksiyonuna) giren her yayının, onu benzer başka yayınlardan ayırmaya yarayacak nitelikleri kaydedilir. Bu kayıt önceden belirlenmiş kurallara dayanılarak, belirlenen niteliklerin belli bir düzen ve sıra içinde yazılması ile gerçekleştirilir. Böylece oluşan kayda da 'bibliyografik kimlik' denilir. Bu kayıtlar fişlere veya bilgisayar hafızasına geçirilerek o kütüphanenin 'katalog'u meydana getirilir. Katalog kütüphane kayıtlarına geçen yayınlara kütüphanenin okuyucularına duyurulması hizmetini yapar, okuyucuların o yayınlara ulaşmasına yardımcı olur.

Bibliyografik denetleme için gerekli kayıtların millî seviyede oluşturulmasından ülkelerin 'millî kütüphane'leri sorumludur. Türkiye'de de bu hizmet Millî Kütüphane tarafından yürütülmektedir. Bu millî kuruluş, kendisine derleme yoluyla gelen bütün yayınlara bibliyografik kimliklerini milletlerarası kataloglama kurallarına göre hazırlayıp hem fişlere, hem de bilgisayara geçirmektedir. Böylece hem el yapısı, hem de bilgisayarca okunabilir kataloglara sahip olmaktadır (Elle yapılan, fişlere dayalı kataloglara bütün dermenin bilgisayara aktarılmasından sonra ihtiyaç kalmayacaktır).

Bildiğimize göre, yeni Türk cumhuriyetlerinin hepsi 'millî kütüphane'ye sahiptir ve bunların zengin dermeleri vardır. Fakat onların kataloglama işlemlerinde hangi kataloglama kurallarını uyguladıkları konusunda bir bilgiye sahip değiliz. Ama, daha önce bağlı oldukları SSCB'de uygulanan kurallara uyduklarını ve millî seviyedeki bibliyografik denetlemelerini o kurallara dayanarak gerçekleştirmeğe devam ettiklerini söyleyebiliriz. Durum bu olunca, yine Türk ülkeleri arasında kataloglama uygulaması bakımından bir birlik bulunduğu, fakat bunlarla Türkiye arasında bu noktada ayrılık olacağı varsayılabilir.

Bibliyografik denetlemenin üçüncü safhasında, kataloglama işlemi ile elde edilen bibliyografik kimliklerin belli bir düzene göre sıraya konup basıl-

ması, yâni, yayımlanması söz konusudur. 'Bibliyografya' denilen bu yayınlar, varlığı tesbit ve kayıt edilen bilgi taşıyıcıları ilgilenenlere duyurma hizmeti görürler. Böylece duyurma, bibliyografyanın ulaşabileceği yerler ölçüsünde genişlemiş, yayılmış olur. Bir ülkede yayımlanan eserleri listeleyen bibliyografyalara 'millî bibliyografya' denilmektedir. Bunlar bibliyografik duyuru hizmetini millî seviyede gerçekleştiren yayınlardır. Türkiye'de 1934 yılından bu yana çıkarılmakta olan *Türkiye Bibliyografyası*, ülkenin her yerinde çıkarılan yayınları, aylık olarak duyurmakta, tanıtmaktadır. Böylece, 'millî bibliyografik denetleme' gerçekleşmektedir.

Yeni Türk cumhuriyetlerinin, SSCB'den ayrıldıktan sonra ülkelerinin yayınlarını millî bir bibliyografya aracılığıyla duyurup duyurmadıklarını, böyle yayınları varsa onları ne zaman yayımlamaya başladıklarını bilmiyoruz. Sanırız onlarda bu hizmetin başlatılabilmesi için de, henüz, imkân ve zaman bulunamamıştır.

Buraya kadar açıkladıklarımız, bibliyografik denetlemeyi millî seviyede ele alan olgulardır. Oysa, günümüz dünyasında millî bibliyografik denetleme yeterli görülmemektedir. Çünkü, ulaşım ve iletişimdeki başdöndürücü ilerlemelere paralel olarak, ülkeler ve milletler arasında her alandaki ilişkiler çok artmıştır. İlmî çalışmalarda ülkelerin sınırları içinde sıkışıp kalmaktan kurtulup milletlerarası boyutlar kazanmıştır. Günümüzün ilim adamları ve araştırmacıları, alanlarındaki bütün bilgilere ve bilgi kaynaklarına ulaşma ihtiyacını duymaktadırlar ve buna mecburdurlar. Onları edinip kendi çalışmalarında yararlanmazlarsa veya onlara ilgi göstermezlerse, araştırmaları başarıya ulaşamaz. Birbirinin bilgi birikiminden yararlanmadan yapılan ilmî çalışmaların vereceği sonuçlar, birbirinin tekrarı olarak kalabilir. Bu ise ilmin ilerlemesine hiç bir katkıda bulunmaz. Bundan dolayı, ilim adamlarının ve araştırmacıların alanları ile ilgili bütün bilgilere ve bilgi taşıyıcılara kolayca ulaşabilmesi gerekir. Bunun tek çaresi ise, bibliyografik denetlemeye 'milletlerarası' nitelik kazandırmaktır. Böylece yeryüzünde çıkarılan bütün yayınlara veya onların önemli bir kesimine erişmek mümkün olur.

Ama, milletlerarası bibliyografik denetleme çalışmalarını engelleyen iki önemli olgu vardır. Bu engellerin biri dünyamızda pek çok dilin konuşulması, öteki değişik ülkelerde farklı alfabeler kullanılmasıdır. Dünya kütüphanecileri milletlerarası bibliyografik denetlemenin önündeki bu engellerin etkisini azaltmak veya yok etmek için büyük çabalar göstermişler, bu yolda önemli adımlar atmışlardır. Bunların başında, kataloglama işlemlerini milletlerarası standartlara bağlayan ilke ve kuralların oluşturulması, uygula-

maya konulması gelmektedir. Belirlenen esaslara göre, bir ÷lkede hangi dil konuşulursa konuşulsun, hangi yazı kullanılırsa kullanılsın, ÷lkelerin hepsinde oluşturulacak bibliyografik kayıtlar, yayınlara ilişkin verilerin sunuluş biçim ve sırası bakımından birbirinin aynı olmaktadır. Böylece, her ÷lkede oluşturulacak bibliyografik kimliklerde yer alan bilgilerin ne tür bilgiler olduğu, başka dili konuşan veya yazıyı kullananlarca da kolayca belirlenebilecektir. Bu, bir ÷lkede oluşturulan bibliyografik kayıtların başka ÷lkelerde de kullanılmasını kolaylaştıracaktır. Öte yandan, her ÷lkenin millî kütüphanesi, o ÷lkede çıkan yayınların kaydında (yani, kataloglanmasında) tek yetkili kurum sayılmıştır. Bu, üretilen bibliyografik kayıtların yanlışsız ve eksiksiz olmasını sağlayacaktır. Ayrıca bu, milletlerarası bibliyografik denetlemenin temelini, millî bibliyografik denetlemenin oluşturacağı anlamı da taşımaktadır. Bibliyografik denetleme için oluşturulacak kayıtların hem elle oluşturulabilir, hem de bilgisayarca okunabilir esneklikte olması, gerektiğinde biri ile oluşturulmuş bir kaydın ötekinde kullanılabilme imkânının bulunması da istenilen ve gerçekleştirilen hususlardır.

Bunlara ilişkin çalışmaların en önemli verimi, bu ilkelere dayalı olarak geliştirilen standartları bünyesinde toplayan Anglo-Amerikan Kataloglama Kuralları ve bibliyografik kayıtların o kurallara uygun biçimde bilgisayara aktarılmasını mümkün kılan MARC (Bilgisayarca okunabilir kataloglama) projesi olmuştur. Böylece, bibliyografik denetlemenin milletlerarası boyut kazanabilmesi için sağlam bir zemin hazırlanmış olmaktadır. Artık ÷lkeler, anılan kuralları benimseyip kendi kataloglama işlemlerinde uygulamak ve bu işlemlerin verimlerini millî bibliyografyalarına yansıtmak suretiyle, milletlerarası denetleme çalışmalarına katılmak ve katkıda bulunmak imkânına kavuşmaktadır. Bu kayıtların bilgisayar ortamına aktarılması, bunlardan oluşan bilgi bankaları oluşturulması ve başka ÷lkelerin benzer bilgi bankaları ile bilgileme ağları kurulması ise, bu bibliyografik denetlemenin sınırlarını, kapsamını, ve sağladığı imkanları çok genişletmektedir.

Durumu Türk dünyası bakımından ele alırsak, bu dünyayı oluşturan Türk devletleri ve toplulukları arasında sağlanacak bir bibliyografik denetleme için de aynı yolun izlenmesi gerektiğini söyleyebiliriz. (Bu konunun Türk dünyası ve geleceği açısından taşıdığı önemi tartışmağa gerek olmadığını düşün÷yoruz.) Türkiye kütüphaneleri, andığımız Anglo-Amerikan Kataloglama Kurallarını benimseyip kendi kataloglama işlemlerinde uygulamaya başlamıştır. Millî Kütüphane'nin katalogları o kurallara göre hazırlandığı gibi *Türkiye Bibliyografyası*'nda da aynı kurallara dayanılarak hazırlanmış bibliyografik kimlikler listelenmektedir. Üstelik Millî Kütüphane, dermesindeki yayınların kayıtlarını bilgisayar ortamına aktarmağa da baş-

lamıştır. Türk dünyasının öteki devletleri de, Türk cumhuriyetleri arasında bibliyografik denetleme birliğini sağlamanın ilk tđümü olarak, Türkiye'nin ve başka pek çok dünya ülkesinin uyguladığı Anglo-Amerikan Kataloglama Kurallarını kendi ülkelerinde uygulamaya koyabilirler. Böylece, bibliyografik denetleme yönünden yalnız birbirleri ile değil, bütün dünya ile bütünleşmeye de yönelmiş olurlar. Her Türk cumhuriyetinde oluşturulacak kayıtların bilgisayar ortamına aktarılması ve bunların öteki Türk ülkelerinde de kullanılmasına yardımcı olmak üzere, aralarında bir bilgisayar ağı kurulması, bibliyografik denetleme konusundaki işbirliğini büyük ölçüde geliştirecektir. Bu millî bibliyografik denetleme merkezlerinde birikecek kayıtların, ülkelerimizin birinde kurulacak bir bilgi bankasında toplanması ve onların hem on-line olarak, hem de disketler CD-ROM'lar ile bütün dünyaya aktarılması, Türk bilgi, fikir ve sanat birikimlerinin gücünü göstermek açısından da yararlı olacaktır. Türk dünyasında alfabe birliğinin sağlanması ve millî kütüphanelerimiz arasında sağlam bir işbirliğinin gerçekleştirilmesi ise, Türk dünyasında bibliyografik denetlemeyi çok kolaylaştıracak ve güçlendirecektir.

Burada, bibliyografik denetlemenin, telif haklarının korunması konusunda üstlenebileceği bir işlevi de belirtmek isteriz: Telif haklarının korunması ve güvence altına alınması bu hakkın kullanılabilmesi açısından büyük önem taşır. Bu da ancak, patentlerde olduğu gibi, bir tescil uygulaması ile gerçekleştirilir. Yapılacak tescil ile birlikte, tescil ettirilen yayının belli sayıda nüshası tescil işlemi yapan büroya verilir. Bu tescilli nüshalar, bir takım uyumsuzluklarda delil olarak kullanılabilir. İşte bu telif hakkı tescil işleminin 'derleme' işlemi ile birleştirilmesi mümkündür. O takdirde 'derleme'yi yapan kurum, aynı zamanda 'telif hakkı' tescil bürosu olarak çalışır. Tescil sırasında verilen nüshaların biri 'telif hakkı tescil nüshası' olarak saklanır; ötekiler derleme kütüphanelerine gönderilir. Böylece devletler derledikleri yayınlar için hiç bir bedel ödememek suretiyle ek vergi aldığı ithamından kurtulur. Yayıncılar da o yayınlarını bir hakkın tescili karşılığında vermiş olmanın mutluluğunu yaşarlar.

Söylediklerimizi özetleyecek olursak, Türk dünyasında bibliyografik denetleme konusunda şu tedbirlerin alınması gerektiğini vurgulayabiliriz:

- (a) Milletlerarası nitelikteki kataloglama ilke ve standartlarını yansıtan Anglo-Amerikan Kataloglama Kuralları'nın Türkiye'de olduğu gibi, bütün Türk cumhuriyetlerinde benimsenmesi ve uygulanmağa başlanması;

- (b) Türk dünyası yayınlarına ilişkin bibliyografik kayıtların yer alacağı bir ortak veri bankasının ve Türk cumhuriyetleri arasında bir bilgi-leme ağının kurulması;
- (c) Türk dünyası devletlerinin 'derleme' mevzuatında paralellik sağlanması ve derlemenin telif hakkı tescil işlemleri ile birleştirilmesi;
- (ç) Türk dünyası ülkelerinin her birinde yayımlanan eserlerin hiç değilse birer nüshalarının öteki Türk cumhuriyetlerinin Millî Kütüphanelerine dağıtılmasının sağlanması;
- (d) Türk dünyasında yayımlanan millî veya Türk topluluklarına ait bibliyografların Türk cumhuriyet ve toplulukları arasında düzenli değişiminin gerçekleştirilmesi.

DÜZELTME

"Bir Katalođlama Kuralları Kitabı Üzerine" adlı makalede (*Türk Kütüphaneciliđi*, 8, 4 (1994), 288-300), düzeltmede gösterilen bütün titizliğe rağmen dizgi yanlışlarını önlemek mümkün olamamıştır. Bunların bir kısmı, Ö ve Ş gibi harflerin, büyük olacak yerde küçük harf olarak çıkması veya, özellikle, italik olarak dizilmesi gereken örnek sayılarının düz beyaz olarak dizilmiş olması gibi yanlışlardır. Bunlar yanında iki önemli yanlışın düzeltilmesi gerekmektedir:

a) 297. sayfanın 24'üncü sayfasındaki 'dizi ile sorumlusu' ibaresi 'ile' bağlacı kaldırılarak, '**dizi sorumlusu**' biçiminde, 'kullanılacağını' kelimesi de 'nı' eki kaldırılarak '**kullanılacağı**' biçiminde düzeltilmelidir.

b) 300. sayfanın 14. satırında bulunan 'ortadoğu' kelimesi '**doğu**' olacaktır.

* * *

Dergimizin 8. cilt 3. sayısında (1994) yayımlanan Neslihan Uraz'ın "İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Genel Kitaplığı 10 Yıl Önce ve Bugün" başlıklı çalışmasında bazı dizgi yanlışlıkları olmuştur. Söz konusu yanlışlıkların doğru şekli aşağıda verilmiştir.

- ayniyata verildiđi..... 205. s., 2. paragraf, son iki satır.

- Bu kararnameden .... 213. s., 5. paragraf, 1.satır.

- ... alındığını ..... 214. s., 1. paragraf, son satır.